

Lietuvių dailininkų veikla Vokietijoje 1946–1950 metais: reprezentacija ar išsigelbėjimas per kultūrą¹

Rasa Žukienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Muitinės g. 7, LT-44284 Kaunas

El. paštas: r.zukiene@mf.vdu.lt

Straipsnyje analizuojamas lietuvių dailininkų meninis gyvenimas sunkiu II pasaulinio karo pabaigos laikotarpiu, kai, palikę savo šalį, jie stengėsi išgyventi Vokietijoje ir vėliau įsitvirtinti kitose Vakarų pasaulio šalyse. Straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kokie sociopolitiniai veiksniai lėmė lietuvių menininkų aktyvumą ypač sunkiomis sąlygomis gyvenant Vokietijos išvietintųjų asmenų (DP's) stovyklose, kokios buvo to aktyvumo pasekmės. Straipsnyje koncentruojamasi į dailės parodų rengimą ir jų tikslus. Lietuvos, Vokietijos ir JAV archyvuose naujai aptikta medžiaga leidžia teigti, kad parodų rengimas nebuvo traktuojamas vien tik kaip meninio gyvenimo reiškinys. Tai buvo suvokiama kaip politinis tikslas, siekimas kultūros priemonėmis keisti sąjungininkų valdžios Vokietijoje požiūrį į išvietintuosius asmenis iš Rytų Europos, būdas įrodyti politinį bei kultūrinį atskirumą nuo Sovietų Sąjungos. Straipsnyje išryškėja ir kita, neigiama smarkiai angažuoto politiniams tikslams lietuvių meninio gyvenimo Vokietijoje pusė: lietuvių menininkų mąstysena liko konservatyvi, jų integracija į Vakarų meno kontekstą emigravus į kitas pasaulio šalis, daugiausiai JAV, buvo silpna arba netgi neįmanoma.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos dailė, II pasaulinis karas, karo pabėgėliai, išvietintieji asmenys (DP's), išvietintųjų asmenų stovyklos Vokietijoje, Freiburgo dailės ir amatų mokykla, dailės parodos, reprezentacija

ĮVADAS

Franklinas D. Rooseveltas dar 1939 m. numatė „pabėgėlių problemą“ kaip grėšiančią rimtą pokarinę krizę. *The New York Times* citavo jo žodžius: „Kai tas baisus karas baigsis, gali būti ne vienas, bet dešimt ar dvidešimt milijonų vyrų, moterų ir vaikų, priklausančių įvairioms tautoms, ir jie sudarys vieną didelį paveikslą – pabėgėlių problemą“². Iš tiesų II pasaulinio karo pasekmės rytinio Baltijos pakraščio šalims – Lietuvai, Latvijai, Estijai ir buvusiems šių nepriklausomų respublikų piliečiams buvo itin skaudžios. Besibaigiant II pasauliniam karui, 1944 m. vasarą, prasidėjo masinis Rytų Europos gyventojų traukimas į Vakarus. Tėvynę prarado apie 200 tūkst. buvusių Baltijos respublikų piliečių³. Žymi dalis latvių ir estų pasiekė Skandinavijos šalis. Vykstant karui, iš Lietuvos pasitraukė du trečdaliai kultūros darbuotojų ir mokslin-

1 Straipsnis parengtas vykdant projektą „Lietuva karuose: kultūra, tapatybės, egzilis“ (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-03-058), finansuojamą pagal 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programą, pagal priemonę VP1-3.1-ŠMM-07-K „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai“.

2 Cohen 2012: 3. “When this ghastly war ends, there may be not one million but ten million or twenty million men, women and children belonging to many races who will enter into the wide picture – the problem of the human refugee”. Cohenas cituoja 1939 m. spalio 18 d. *New York Times*.

3 Eidintas 1993: 94. Jungtinių tautų paramos ir atkūrimo administracijos UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) duomenimis, 1946 m. Vakarų Vokietijoje, britų, amerikiečių ir prancūzų okupuose zonos, gyveno apie 60 tūkst. lietuvių, 95 tūkst. latvių, 31 tūkst. estų.

ninkų⁴. Vokietijoje 1946–1949 m. būta 139 lietuvių dailininkų. Lietuvių emigracijos istoriko Vinco Bartusevičiaus duomenimis, 80 iš jų dirbo kūrybinį darbą⁵. Didžioji dalis lietuvių inteligentijos – dailininkų, muzikų, artistų – būrėsi Vokietijos ir Austrijos teritorijoje ir buvo patalpinti į DP's, arba vadinamąsias išvietintųjų asmenų⁶ stovyklas (lagerius).

Pasak JAV istoriko Gerharo Danielio Coheno, DP's istorija susideda iš dviejų atskirų etapų – vieno logistinio ir vieno neabejotinai politinio⁷. Logistinis etapas buvo susijęs daugiausia su Sovietų Sąjungos gyventojais. Nors jie ir priešinosi, 1945 m. II pusėje 6–7 mln. karo pabėgėlių buvo prievarta išsiųsti į savo šalis⁸. Sovietai jėga susigrąžino daugumą rusų, ukrainiečių. Taip pat ir buvusių Baltijos šalių gyventojus jie spaudė grįžti atgal, tačiau pabėgėliai kategoriškai atsisakė ir įrodinėjo, kad jie – ne Sovietų Sąjungos piliečiai, bet sovietų okupacijos aukos, ir kad grįžti nėra kur. Baltijos šalių piliečiai karo pabėgėliai stipriai kėlė sovietų 1940 m. įvykdytos Baltijos šalių okupacijos klausimą. Ši politinė priežastis buvo jų pagrindinis argumentas, sudaręs prielaidas keleriems metams pasilikti Vokietijos ir Austrijos išvietintųjų asmenų stovyklose. Atsirado naujas politinių pabėgėlių tipas – žmonės, nusiteikę prieš tuometines vyriausybes ir atsisakantys vykti namo. Taip 1946 m. prasidėjo antrasis politinis išvietintųjų asmenų istorijos etapas, užsibaigęs apie 1950 m. vadinamojo „paskutinio milijono“ (lietuviai, latviai, estai, žydai) imigracija į Vakarų šalis.

Karo pabėgėlių gyvenime ir išlikimo strategijoje ypač svarbus buvo kultūrinės veiklos dėmuo, kurį dažnai savo tyrimų parašėse palieka egzilio istorikai, nors politinių ir kultūrinių aspektų persipynimas egzilio istorijoje ypač ryškus. Europinėje dailės istoriografijoje jau įsitvirtinusi nuostata, kad egzilio kultūra turi būti tyrinėjama kartu su politine istorija⁹. Europos modernizmo menininkų emigracija į JAV ir Didžiąją Britaniją europinėje istoriografijoje neretai vertinama ne tiek praradimų, kiek naujų galimybių atradimo šviesoje¹⁰. Ryški moterų menininkų vaidmens egzilyje tyrimų linija, besiremianti feministine metodologine prieiga ir besiribojanti su socialiniais mokslais¹¹.

4 Bartusevičius 2012: 199.

5 Ten pat: 205.

6 Trumpinys „DP's“, arba posakiai „išvietintieji asmenys“, „perkeltieji asmenys“, kilę iš anglų kalboje II pasaulinio karo metu dažnai vartojamo junginio *displaced persons*. Iš jo trumpinio „DP's“ šnekamojoje lietuvių kalboje pokariu Vokietijoje lietuviai nukaldino žodį „dipukas“ arba „dypukas“. Kai kurie lietuvių diasporos JAV atstovai (prof. Antanas J. Van Reenanas) laikosi nuomonės, kad lietuvių kalboje ir Lietuvos mokslo darbuose vartojama sąvoka „išvietintieji asmenys“ netiksli, esą minėtas vertimas neperteikia esminio dalyko – išvietinimo jėga (angl. *displaced by force*). Iš R. Žukienės pokalbio su Antanu J. van Reenanu, Kaunas, 2015 m. gegužės 21 d.

7 Cohen 2012: 5.

8 Ten pat. Dažnai tai vyko prievarta ir baigdavosi tragiškai, grįžę iš Vakarų repatriantai būdavo kalinami ir žudomi.

9 Müssener 1974; Hahn 1983; Eckmann; Kempfert 2004.

10 Horowitz 2007.

11 Hudson-Wiedenmann; Schmeichel-Falkenberg 2005; Luscher 2004.

Lietuvių dailės istoriografijoje apskritai nedaug tyrimų, skirtų menui egzilyje¹². Lietuvių išeiviai pasaulyje, nors XX a. II pusėje nuoširdžiai rūpinosi lietuviškos dailės puoselėjimu, bet dėmesio dailės istorijos rašymui neskyrė, tenkinosi informacija lietuvių diasporos kultūrinėje spaudoje. Sovietų valdomoje Lietuvoje egzilio dailės tyrimai tegalėjo prasidėti po to, kai žlugo sovietinis režimas. Po 1990-ųjų Lietuvoje buvo kilęs pakankamas susidomėjimas lietuvių diasporos kultūra, Vilniuje rengtos išeivijos dailės parodos. Reikia pasakyti, kad tiek Vokietijos, tiek vėlesnio, JAV laikotarpio lietuvių dailė dažnai yra pristatoma gana vienpusiškai, kaip tautos kultūringumo ir ypatingo kūrybiškumo bet kokiomis sąlygomis apraiška bei tautos išlikimo sąlyga. Toks supratimas buvo būdingas ankstyvajam egzilio dailės tyrimų etapui, pasibaigusiam kartu su išeivijos dailės parodų ir albumų bumo Lietuvoje XX a. 10 dešimtmetyje. Apskritai lietuvių išeivijos dokumentacija (katalogai, plakatai, fotografijos, organizacijų dokumentai) buvo ir tebėra išblaškyti tiek po Lietuvos, tiek ir po JAV archyvus, viešąsias bibliotekas bei privačius rinkinius. Iki šiol lietuvių menotyriniai egzilio dailės tyrimai negilūs ir fragmentiški, nes daugiausia remtasi Lietuvos muziejams ir archyvams išeivių padovanota medžiaga.

Darbas Vakarų archyvuose¹³, ten atrasta gana gausi Vokietijos laikotarpio lietuvių dailės gyvenimo dokumentacija sudaro prielaidas giliau suvokti dailės gyvenimo Vokietijoje procesus, objektyviau vertinti rezultatus ir netgi keisti iki šiol istoriografijoje dominuojantį siaurą požiūrį į dailę kaip į estetinių poreikių tenkinimo priemonę. Archyvuose dokumentuose ryškiai atsiskleidžia siekimas dailės parodomis reprezentuoti savo tautą, supažindinti karinę vadovybę ir kitataučius pabėgėlius su Baltijos kraštų istorija, kultūra, papročiais, kultūrinio gyvenimo laimėjimais¹⁴. Dokumentai rodo, kad patys dailininkai Vokietijoje buvo persiėmę ne tik menine kūrybos problematika, bet ir savo šalies reprezentavimo veikla. Kultūros savitumas jiems buvo svarus argumentas, demonstruojant savo priklausymą Vakarų, o ne Rytų šalių ir kultūrų arealui. Vizualinė medžiaga, rasta Vokietijos ir JAV archyvuose, atskleidė kol kas menčiau tyrinėtą lietuvių meninio gyvenimo Vokietijoje pusę – gana artimus pabėgėlių menininkų ryšius su sąjungininkų valdžios, ypač prancūzų, atstovais. Jie svečiavosi parodų atidarymuose, jų portretus piešė ir lipdė lietuvių dailininkai. Tuo tarpu liudijimų apie bandymus užmegzti kolegiškus ryšius su vietine publika ar menininkais beveik nėra, nors, pavyzdžiui, Freiburge būta netgi vokiečių dailininkų susivienijimo. Giliau susipažinus su pokarinės Vokietijos socialine ir politine aplinka, žinant, kad visas gyvenimo sferas reguliavo karinė valdžia, ima kilti klausimai: kaip

12 Goštautas; Korsakaitė 2003.

13 Lietuvių kultūros institutas Lamperttheime-Hüttenfelde (Vokietija), Baden-Viurtembergo žemės archyvas (Vokietija), Valstybės archyvas Freiburge (Vokietija), Lituanistikos tyrimų ir studijų centras (JAV, toliau straipsnyje – LTSC), Balzeko lietuvių kultūros muziejus (Čikaga, JAV).

14 Baltų ryšio štabo viršininko Petro Dabrišiaus 1947 m. lapkr. 8 d. laiškas Lietuvių tremtinių bendruomenės centro švietimo valdybai. LTSC. F. Eichst.-Rebd. 2. B. LTB Kultūros Tarybos istorinės medžiagos protokolai. L. 20.

sugriautoje Vokietijoje iš viso galėjo vykti kultūrinis gyvenimas, būti rengiamos beteisių „atbėgėlių“ kūrybos parodos? Juk visų tautų pabėgėlių situacijoje komplikuojančių veiksnių būta daugiau, nei jiems rodomo palankumo. Vokietijos pokario tyrinėtojai istorikai rašo apie pabėgėliams priešišką aplinką, skurdą, perkrautus barakus, lagerių izoliuotumą, tautinę nesantaiką¹⁵. Neretai teigiama, kad tautinis aktyvumas slopintas. Aplinkybių būta pačių nepalankiausių – bet koks „kitas“, „nevietinis“ buvo įtariai stebimas vietinių gyventojų ir karinės valdžios, nepageidaujamas karo nualintoje Europoje. Tad konteksto, politinio fono svarba verčia koreguoti egzilio dailės tyrimų paradigmą socialinės dailės istorijos linkme ir daugiausia dėmesio skirti ne patiems kūriniams (jie tyrinėti dr. Ingridos Korsakaitės, dr. Dalios Ramonienės ir kt.), bet priežastims, sąlygoms ir socialiniams veiksniams, lėmusiems labai aktyvių lietuvių kultūrinę veiklą pokariu ir dailės būrelių, parodų funkcionavimą visuomenėje. Kokios buvo kūrybos sklaidos sąlygos? Kas reguliavo, kokios institucijos užsakė, kontroliavo parodas ir dailininkus? Ar pasiektas rezultatas yra reikšmingas ir koku – meniniu ar sociopsichologiniu – aspektu svarbus? Ar ši aktyvi ir pasiukojanti išvietintųjų asmenų kultūrinė veikla ir asmeninė kūryba suteikė kreditų ateičiai? Šio straipsnio tikslas – giliau išanalizuoti dailės parodų kilmę, jų paskirtį ir tikslus, apžvelgti dailininkų santykius su okupacine valdžia.

1944–1946 m. laikotarpis iki DP's lagerių įkūrimo, kai kiekvienas stengėsi verstis kaip išmanęs, buvo pats sudėtingiausias. Apsistoję daugiausia Vokietijoje ir Austrijoje, lietuvių dailininkai stengėsi kur nors pritaikyti savo profesinius ir meninius gebėjimus ir taip užsidirbti duonai bei pastogei. Kaip žinome, meno žmonių bandymai prisitaikyti meno srityje buvo arba nesusių su ankstesne menininko profesija, arba nelabai sėkmingi, o kartais net ir kontraversiški. Mikalojaus Vorobjovas 1944 m. laiške Adolfui Valeškai rašo apie sunkias tarnybos paieškas Grazo (liet. Gracas) mieste:

„<...> atsidūriau pas tūlą profesorių Riehl¹⁶, meno istoriką ir sociologą. Jisai man pasiūlė bendradarbiauti jo vedamoje „Naujojoje galerijoje“¹⁷: pirma, padėti jam tvarkyti keletą provincijos muziejėlių <...>, antra, dalyvauti paskaitose, kurias jis ateinančią žiemą sumanė rengti vyresn.[iems] moksleiviams. Derybos dėl to darbo tęsiasi jau antrą mėnesį <...>. Taigi, mano padėtis neaiški, juoba kad ryšium su paskutinėmis reformomis kultūrinis gyvenimas ir šioje srityje gali būti susiaurintas ir iš tų sumanymų, ko gero, nieko neišeis, tuomet po pusantro mėnesio vėl tektų ieškoti užsiėmimo.“¹⁸

¹⁵ Wyman 1998.

¹⁶ Hansas Karlas Riehli (1891–1965) – austrų sociologas ir meno istorikas, dėstęs Karlo Franzeno universitete Grazo mieste.

¹⁷ Riehli yra Mikalojaus Vorobjovo minimos „Naujosios galerijos“ (*Neue Galerie Graz*) įkūrėjas ir vadovas (1941–1955). Galerija pradėjo veikti 1941 m. Grazo mieste, Herbersteino rūmuose.

¹⁸ Vorobjovo 1944 m. rugpjūčio 24 d. laiškas Adolfui Valeškai iš Graz-Andritzo Austrijoje. *NČDMA*. F. 14. Ap. 1. B. 4. L. 3–4.

Nežiūrint neaiškios asmeninės perspektyvos, tame pačiame laiške Vorobjovas kolegiskai dalijasi informacija, kaip meno paminklų konservavimo įstaigoje Graze galėtų įsidarbinti tapytojas Valeška, 1944 m. gyvenęs Vienos mieste¹⁹.

Pokario metais dailininkai, karo pabėgėliai, bandė užsidirbti piešdami portretus, komponuodami plakatus. Portreto žanro įvaldymas, suderintas su komunikaciniais dailininko sugebėjimais, dailininkams teikė doros naudos. Buvęs ELTA žurnalistas Algirdas Gustaitis atsiminimų knygoje aprašo, kaip Vytautas Kazimieras Jonynas, su šeima ir kitais lietuviais apsigyvenęs austrų dvarininko Haeslerio namuose, 1945 m. pavasarį jam atsilygina piešiniais: „Vytautas K. Jonynas pradėjo paišyti portretus. Anglimi ant didokų popieriaus lapų, jo atsivežtų. Trimis prisėdimais padarė ir manąjį. Šiandien užbaigė, šauniai atrodo. Lengvas, be mandrybių. Jis turi paišymui lengvą ranką, didelį pastabumą, nuovoką, įsijautimą, talentą. Nupaišė keliems lietuviams ir šefui von Haesler’iui, berods ir ano dukrelei. Tuo, bent iš dalies, atsilygino už mūsų prieglobstį.“²⁰

Žurnalas „Alguvos baras“ 1946 m. viduryje informuoja apie lietuvių dailininkus, kuriančius amerikiečių pareigūnų ir jų artimųjų portretus²¹. Šaltiniuose užsimenama ir apie dailininkų egziliantų kontraversiškai vertintiną meninę veiklą Vienoje 1944 m. rudenį: „Kaip ir Berlyne, matyti neblogai pieštų ir spausdintų plakatų vokiečių kalba: „Pergalė arba Sibiras!“ O dar įspūdingesnis [plakatas]: „Žydas kaltas!“ Vieną tų plakatų padarė žinomas lietuvių dailininkas, bet jis to nenori garsinti.“²² Trūkstant archyvinių duomenų kol kas neįmanoma pasakyti, ar propagandinių plakatų piešimas buvo nuolatinis ir dailininkams atnešdavo apčiuopiamą materialinę naudą. Įdomus pats faktas, kad Austrijoje dailininkas, karo pabėgėlis, galėjo gauti darbą nacių propagandos bare, jį atlikti, o vėliau, žlugus nacių režimui, tai sėkmingai nuslėpti.

Karui pasibaigus, kuriantis DP’s stovykloms, dailininkai prisidėdavo prie skurdžios DP’s lagerių aplinkos praturtinimo ir dailės švietimo. Jiems padėdant, ne vieno lagerio kiemas pasipuošė Baltijos šalių herbais, o patalpos – tautiniais ornamentais arba prarastosios Lietuvos vaizdais (1 pav.). Išlikusiose britų okupacinės zonoje buvusio Wedelio lagerio (Schleswig-Holsteino žemė) nuotraukose matomi Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Didžiosios Britanijos herbai, išdėlioti ant žemės iš akmenėlių. Jie liudija tiek išvietintųjų asmenų mentalitetą ir troškimus, tiek ir aplinkybių determinuotą palankumą britams, valdžiusiems šį lagerį.

DP’s stovyklose Baltijos kraštų gyventojai nuolat stengėsi veikti kartu. Juos vienijo artimos prieškarinio gyvenimo patirtys, o okupacijų ir karo trauma dar labiau suartino.

19 Vorobjovo 1944 m. rugpjūčio 24 d. laiškas Adolfui Valeškai iš Graz-Andritzto Austrijoje. *NČDMA*. F. 14. Ap. 1. B. 4. L. 8.

20 Gustaitis 1990: 266.

21 *Dailininkų...* 1946.

22 Gustaitis 1990: 171.

1 pav. Kazys Daugėla. Išvietintųjų asmenų lagerio interjeras. Ant sienos – Kauno aikštės vaizdas. Apie 1948 m. LTSC archyvas

Sąjungininkai ir politikai lietuvius, latvius ir estus laikė viena tautine grupe – baltais, nors estai nepriklauso baltų gentims. Vadinamieji baltai dažnai buvo apgyvendinami bendruose lageriuose. Jie kūrė bendras visuomenines organizacijas ir rengė bendras šventes, minėjimus ir parodas, kuriose netgi šiek tiek konkuravo. Žurnalistas Gustaitis kritiškai aprašė vieną pirmesniųjų bendrų pabaltijiečių parodų, 1946 m. birželio 11 d. įvykusią pietiniame Bavarijos žemės pakraštyje, Schongau vietovėje, buvusiose vokiečių lakūnų mokyklos patalpose:

„Geležinkelio stotyje – žemėlapis, nurodantis, kaip pasiekti pabaltijiečių parodą. <...> Apskritai Schongau paroda įdomi. Trys tautos greta pasirodė. Geriausiai reprezentuojasi estai, neblogai latviai, blogiausiai – lietuviai. Lietuvių skyriuje liaudies menas: audiniai, mezginiai, gintaras. Visai silpnas, nevykęs istorinis skyrius. Rengėjai labai nedaug išmano apie lietuvių tautos istoriją, vietomis net gėda matyti išstatytus duomenis. (Lietuviškus duomenis suteikė Miuncheno apygarda, bet jie davė 1934 m. statistikos, kai tuo tarpu estai ir latviai – 1943–1944 m. žinias. Dėl to, beveik visur, Lietuva paskutinėje vietoje). Geras pašto ženklų skyrius.“²³

Kita lietuvių liaudies meno paroda, vykusią 1946 m. pabaigoje, sulaukė dar aštresnės kritikos dėl neprofesionalaus eksponavimo ir „visai nykaus, netgi žeminančio įspūdžio“²⁴. Išsilavinęs žurnalistas pastebėjo didelį skirtumą tarp latvių ir lietuvių parodų: „Prisimenu, prieš porą mėnesių latviai buvo surengę savo liaudies kūrybos parodą. Pas juos iš kart dėmesį traukė visa salės dalis Vokietijoje latvių dailininkų tapytų paveikslų, turėjo puikų odos dirbinių, porceliano, stiklo, metalo gaminių skyrių, audinių, drožinių. <...> Mums svarbu geras pasirodymas, ne verkšlenančios trupmenos. Turime puikių audinių ir kt., bet nei tas nebuvo kaip reikiant pristatyta.“²⁵

Sąjungininkų okupacinė valdžia aktyviai kontroliavo bet kokius išvietintųjų asmenų veiksmus, taip pat ir kultūrinę veiklą. Pavyzdžiui, britai savo okupuotoje zonoje patys inicijavo parodas, kurių idėja – „tautų prisistatymai“. Sąjungininkų valdžios manymu, parodos svarbios ne tiek kaip meninė, kiek kaip socialinė veikla, galinti prisidėti prie pabėgėlių užimtumo, aprūpinimo, socializacijos ir kitų proble-

23 Gustaitis 1990: 723–724. Gustaičio žiniomis, Schongau parodą 1946 m. vasarą aplankė 10 tūkst. lankytojų. Katalogo nebuvo. Parodos proga lietuviai išleido pašto ženklų.

24 Gustaitis 1990: 559.

25 Ten pat.

mų sprendimo²⁶. Tokio tipo parodos buvo vietinės²⁷, vieno lagerio, arba tarptautinės. Viena pirmųjų tarptautinių parodų „DP dailė ir rankdarbiai“ vyko Bayreuth 1947 metais²⁸. Joje dalyvavo lietuviai, latviai, estai, žydai, ukrainiečiai ir rusai. Jie pristatė amatininkų gaminius – mezginius, staltieses, papuošalus, skaras, šalikus, net pasiūtus batus. Apskritai eksponuota tai, kas atsivežta iš savo šalių arba pagaminta lageryje gyvenant didžiulio nepritekliaus sąlygomis. Profesionalių dailininkų šioje parodoje nebuvo. Lietuviai prisistatė su tautodailės dirbiniais, daugiausia buvo tekstilės. Parodos ekspozicija atrodė mėgėjiškai, bet, antra vertus, ji atspindėjo tai, kas karo pabėgėliams buvo brangiausia, kaip jie suvokė Lietuvą ir ką norėjo parodyti kitiems. Buvo demonstruojami audiniai, herbas su Vyčiu, vėliavos piešinys ir ranka parašytas Lietuvos himnas. Kaip liudija dokumentai, lietuvių ekspozicijos rūpinosi parodos rengimo komitetas, kuriame nebūta nė vieno meno srities profesionalo²⁹. Rengdamiesi šiai parodai, lietuviai kėlė sau uždavinį meno kūriniais atstovauti savo tautai, tinkamai ją reprezentuoti³⁰. Buvo išleistas parodos katalogas³¹. Nežinomas autorius jame rašo apie lietuvių kultūros archaiškumą, priešinimąsi svetimiesiems ir buvimą tiltu tarp Rytų ir Vakarų³². Latvių parodų kataloguose tekstai žymiai informatyvesni, pristatantys svarbiausių XX a. latvių dailininkų vardus, tekstuose matyti pastangos latvių meną apibūdinti taip, kad Vakarų Europos žmonės suvoktų Latvijos dailę kaip europinės kultūros dalį³³.

Lietuvių inteligentija kultūrinę veiklą suvokė kaip tam tikrą misiją. Aukos jau sena neretai pynėsi su kaltės jausmu³⁴. Svarstyta, kaip reikėtų atpirkti pasitraukimo iš Lietuvos „kaltę“³⁵. Visi šie svarstymai kristalizavosi į „kovos už Lietuvos laisvę“³⁶ idėją. Tarp inteligentų įsivyravo pažiūra, kad kelias į laisvę grindžiamas kultūrinėmis vertybėmis³⁷. Menininkai buvo įsitikinę, kad jie „garsina Lietuvos šventą vardą kaip gilios ir senos kultūros atstovai“³⁸ ir taip kovoja už tautos laisvę. Taip suprantama kultūra tapo prarastosios Lietuvos (politiniame žemėlapyje ji jau nebeegzistavo)

26 *Displaced...* 1947: 4.

27 Viena pirmųjų Baltijos tautų liaudies meno parodų buvo suorganizuota britų okupacinėje zonoje, Wedel lageryje.

28 *Displaced...* 1947: 4.

29 LTB Bayreutho apylinkės komiteto pirmininko raštas, 1947 m. birželio 17 d. *LTSC*. F. Bayre-1 280. B. Kultūrinis gyvenimas. L. 16. Parodos rengimo komitetas buvo sudarytas iš lietuvių bendruomenių atstovų. Jo nariai: kunigas Kazimieras Senkus, Vincas Tamošius, Antanas Kucys, Pranas Stankaitis, V. Vyšniauskas.

30 LTB Bayreutho apylinkės komiteto pirmininko raštas, 1947 m. birželio 17 d. *LTSC*. F. Bayre-1 280. B. Kultūrinis gyvenimas. L. 16.

31 *Litauische...* 1947: 4.

32 Ten pat.

33 *Lettische...* 1948.

34 Girnias 1947: 3.

35 Bartusevičius 2012: 200.

36 Girnias 1947. 54: 3.

37 Hanau lagerio informacijos biuletėnis, 1948 VI 26. *LTSC*. F. Hanau 494. B. Švietimo Valdyba, Kultūros Taryba. L. 164.

38 *Lietuvos...* 1948. 4: 2.

2 pav. Mykolo Paškevičiaus paveikslo „Išlaisvinimas“ (1946) įteikimas amerikiečių kariškiams. Kempteno DP's stovykla, 1946 m. LTSC archyvas

politinės reprezentacijos sritimi³⁹. Pavyzdžiui, išlikusi nuotrauka, kurioje įamžintas specialiai amerikiečių kariškiams kaip padėka nutapyto paveikslo iškilmingo įteikimo momentas (2 pav.). Tiesioginę reprezentacijos funkciją atliko visos grupinės parodos. Kartais jas atidarant buvo prieinama iki egzaltuotų tautiškai ideologinių pareiškimų. Tokiu būdu lietuvių dailė tapo ne tik meninio, kiek politinio, visuomeninio konteksto dalimi. Tokios ryškiai tautinės lietuvių nuostatos galėjo būti viena iš priežasčių, kodėl beveik nesimezgė dailininkų ryšiai su Europos menininkais.

Bendra orientacija į etnokultūrą kuteno Tėvynės netekusiųjų lietuvių jausmus, šiek tiek kompensavo jos praradimo kartėlį. Bet jau tada girdėjosi kritiškų balsų, abejojančių tokios kultūros puoselėjimo vertingumu⁴⁰. Rašytojas Bronys Raila tai vadino „parapijiniu snobizmu“ ir piešė tokį lietuvių kultūrinės situacijos vaizdą: „Slankiojam svetimoj publikoj, kuri domisi mūsų kūryba, mūsų dvasine inteligencija, <...> mūsų kultūriniais ir civilizaciniais laimėjimais <...>, todėl būtina su savo kūryba išsimušti į svetimą publiką.“⁴¹ Raila kėlė viešumon ne tik kultūrinės reprezentacijos svetimoje aplinkoje, bet ir prisitaikymo, išnykimo ar integravimosi klausimus. Jam pritarė ir Algirdas Julius Greimas, teigdamas, jog esant Europoje reikėtų ryškiau demonstruoti pozityvų lietuvių tautos įnašą į bendrąją civilizacijos lobyną⁴². Greimas kėlė didžiulius ir rimtus uždavinius, bandydamas tautiečius orientuoti į Vakarų kultūrą. Bet realybė buvo tokia sunki, kad tikriausiai nedaug kas galėjo mąstyti panašiomis kaip Greimas kategorijomis.

39 Baltų ryšio štabo viršininko Petro Dabrišiaus 1947 lapkr. 8 d. laiškas Lietuvių tremtinių bendruomenės centro valdybos švietimo valdybai. LTSC. F. Eichst.-Rebd. 2. B. LTB Kultūros Tarybos istorinės medžiagos protokolai. L. 20.

40 Greimas 1991: 327–330.

41 Raila 1948. 1: 12–13.

42 Greimas 1991: 327–330.

Kai kurie dailininkai iš tiesų siekė pramušti ankštokus tautinio meno rėmus ir ieškojo būdų įsijungti į tarptautinį meninį gyvenimą, rengdami parodas ne tik Vokietijos, bet ir Paryžiaus, Romos galerijose. Aktyvūs buvo Vytautas Kazimieras Jonynas, Adomas Galdikas, Viktoras Petravičius, menotyrininkas Aleksis Rannitas⁴³. Dalyvavimas parodose iš dailininkų, karo pabėgėlių, pareikalavo didelių pastangų, neretai net neįmanomų dėl sunkių materialinių sąlygų. Reikia įvertinti kai kurių lietuvių menininkų vizionierišką troškimą – nežiūrint sunkumų, skverbtis į Vakarų meno pasaulį. Yra išlikęs trumpas, bet tikslus amžininko papasakojimas apie Galdiką, atspindintis sąlygas ir aktualijas, į kurias papildavo daugelis pokario dailininkų:

„1947 m. gegužės 26 diena. Šiandien UNRA sunkvežimiu į Hanau atvežė dailininką A. Galdiką, iš čia vyks į Freiburgą. Duisburgo stovykloje [jis] laukė tris savaites, rankose turėdamas UNRA'os telegramą ir kitką, kuria užtikrintas pervežimas į Freiburgą. <...> Atvykęs į Duisburgą su žmona, buvo lenkų stumdyte stumdomi, bet ten jam daug padėjo ir nuo tikro bado išgelbėjo lietuviai studentai. Jo gyvenime buvusios trys savaitės, kai negalėjo nieko meniško dirbti. Šiuo kart teturi vos besilaikantį švarką ir visai kitos rūšies kelnes. Ryt ryte sunkvežimiu išgabenamas į Freiburgą. Vežasi savo darbų, kurių dalį norės išstatyti Pabaltės [Pabaltijo] meno parodoje Baden-Badene, prasidedančioje birželio 1 d. Iš ten paroda numatoma perkelti į Paryžių, gal ir dar kitur.“⁴⁴

Gerai žinomas faktas, kad Galdikas 1948 m. surengė personalinę parodą Paryžiuje, *Durand-Ruel* galerijoje. Ruošiantis parodai, Galdikui nemažai pagelbėjo Greimas, diplomatas Jurgis Baltrušaitis, kritikas Waldemaras George'as, dar prieškariui nagrinėjęs šio lietuvių dailininko kūrybą⁴⁵. Paryžiuje sulaukta gerų atsiliepimų spaudoje, atkreiptas dėmesys į tautines ir folklorines šaknis, mistinį dailininko požiūrį į gamtą, spalvos pojūtį, pažymėta, kad „per skaudžius karo išgyvenimus priartėta prie tarptautinio meno lygio“⁴⁶. 1949 m. *Ariel* galerijoje Paryžiuje veikė Jonyno personalinė paroda⁴⁷ (3 pav.). Prancūzų laikraščiuose (*Arts, Opéra, Le Monde, Le Parisien Liberte, France Illustration*) pasirodė entuziastingi meno kritikų J. Bouret, H. Martinie, Luvro piešinių skyriaus vedėjo M. Sérullaz'o, rašytojo J. Mosellan atsiliepimai apie Jonyną kaip apie „vieną didžiųjų mūsų epochos grafikų“. Kritika išskyrė tokius dominuojančius grafiko kūrybos bruožus kaip „potencija, aiškumas, elegancija, jėga“⁴⁸.

43 *Tre...* 1949.

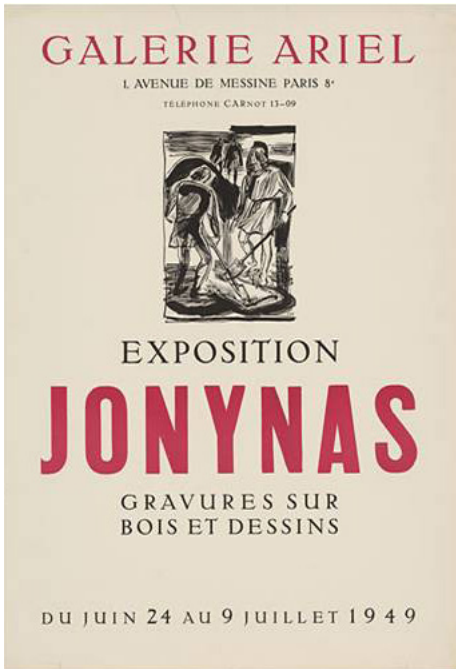
44 Gustaitis 1990: 704.

45 George 1931.

46 Andrijauskas 2014: 58.

47 *L'Exposition...* 1949. Praėjus penkiolikai metų nuo pirmosios Jonyno parodos Paryžiuje (galerija *Zak*), dabar prancūzų žiūrovui buvo pristatytos Vokietijoje sukurtos knygų „Jaunojo Verterio kančios“, „Lokys“, „Mainco apgūlimas“ iliustracijos bei nauji „Hamleto“ ir Oskaro Milašiaus poemos „Miguel Mañara“ piešiniai.

48 Švirmickas 1954. 5: 6.

3 pav. Vytauto Kazimiero Jonyno parodos plakatas. Galerija „Ariel“, Paryžius, 1949 m. *Lietuvos dailės muziejus*, PGR 7980

Jonynas ir Galdikas 1946–1948 m. Vokietijoje surengė keturias bendras parodas – Freiburge, Konstancie, Kicingene, Baden Badene⁴⁹. Pirmoji bendra jų paroda įvyko 1946 m. Augustinų muziejuje Freiburge. Išėjo katalogas su prancūzų kritiko M. Jardot nedideliu tekstu. Buvo apgalvota nuosekli veikimo strategija, beje, pasiteisinusi tik iš dalies. Freiburgio parodos proga Rannito žmona Gražina Matulaitytė giminėms rašė: „Visą laikraštinę propagandą veda Aleksis, kuris rugsėjo 20 dieną turės savo pirmą viešą paskaitą vokiečių kalba apie Jonyno ir Galdiko kūrybą, jau dabar visam mieste plakatai kaba.“⁵⁰ Paskaitoje didelį įspūdį auditorijai padarė Rannito kalbos pirmasis sakinytis, išdidžiai atmetantis stereotipišką pažiūrą, kad yra svarbūs tik didžiųjų šalių menininkai: „Didžiojoje meno imperijoje taip pat ir maža tauta dažnai gali būti didi.“⁵¹ Nukreipti reikiama linkme, vokiečių žurnalistai negailėjo lietuviams pagyrų, buvo rašoma, kad „šis menas neturi nieko provincialaus, kaip kartais gali atrodyti,

jis stojasi į didžiojo Europos meno gretą⁵² ir t. t. Atsiliepimai apie lietuvių parodą buvo tokie geri, kad galima suabejoti jų natūralumu ir galvoti apie šių dailininkų ryšius su žurnalistais bei apie menininkų apsukrumą. Tai patvirtina įvairūs faktai. Karinės valdžios atstovai dalyvaudavo parodų atidarymuose ir vakarėliuose⁵³. Jų oficialiąsias kalbas, pasakytas pobūviuose ir parodų atidarymuose, mėgdavo cituoti lietuvių spauda.

Prancūzų kariškiai būdavo garbingiausi svečiai Freiburgio dailės ir amatų mokyklos parodose. Parodos visada buvo budriai prižiūrimos sąjungininkų karinės ir civilinės valdžios atstovų, bet jos tapdavo dailininkų ir juos kontroliuojančiųjų draugiško ir neretai neformalaus pobūdžio pretekstu. Štai kaip būsimasis skulptorius Antanas Mončas prisimena 1949 m. vasaros parodos Freiburgio dailės ir amatų mokykloje atidarymą:

„<...> mokykloje viešėjo gubernatorius. Buvo puiku. Ruošėmės parodai ir po kelių dienų įvyko jos iškilmingas atidarymas su kalbomis ir kokteiliu. Atidarė pats generolas.

49 *Ausstellung...* 1946; *Ausstellung...* 1948; *Galdikas...* 1948.

50 Gražinos Matulaitytės-Rannit 1946 m. lapkričio 16 d. laiškas Vincentai Lozoraitienei. Lozoraičių šeimos archyvas, Roma.

51 Orig.: „Im grossen Reich der Kunst kann oft auch ein kleines Volk gross sein“.

52 Giesler 1946. 28: 6.

53 Gražinos Matulaitytės-Rannit 1946 m. lapkričio 16 d. laiškas Vincentai Lozoraitienei. Lozoraičių šeimos archyvas, Roma.

Vakare buvo mokyklos balius, atseit, paskutinis mokyklos balius. Buvo daug prancūzų, daug kalbų.⁵⁴

Valdžios kontrolė menininkams nebuvo labai griežta. Lietuviai sugebėdavo palaikyti gerus santykius su valdžios atstovais, mokėjo kariškius nuteikti palankiai. Studentai lipdė kariškių portretus. Vienoje iš nuotraukų matosi generolas Pierre'as Pené'as, pozuojantis prie studento nulipdyto savo portreto (4 pav.). Kariškių žmonos, atvykusios į studentų parodų atidarymus, buvo apdovanojamos studentų tekstilės dirbiniais – pirštinėmis, juostelėmis, šalikėliais. Mokyklos direktorius Jonynas yra nupiešęs ne vieną prancūzų kariškį. Pasak dailininko, kariškių ir jų žmonių portretai bei konjako stiklelis buvo priemonė „nušluostyti bet kokias dulkes“, atsirandančias santykiuose su prancūzais⁵⁵.

Vis dėlto pokarinėje Vokietijoje viską lėmė politikai ir karinė valdžia, todėl reikia pažymėti esminį pabėgėlių ir jų reikalais Vokietijoje besirūpinančių sąjungininkų mąstysenos skirtumą. Tautinių tradicijų ir savos kultūros puoselėjimas Rytų ir Vidurio Europos pabėgėliams atrodė jų egzistencijos pagrindas. Iš čia kilo kultūrinės reprezentacijos idėja, kuriai tarnavo tiek mėgėjai, tiek profesionalai. Bet sąjungininkų valdžiai tautinių tradicijų puoselėjimas atrodė kaip nauja grėsmė pokarinei Europai, kaip augantis nacionalizmas, ir dar kaip tik tuo metu, kai pasaulis ką tik buvo nukentėjęs nuo per didelio nacionalizmo⁵⁶. Nors ir žinodami tai, visi išvietintieji asmenys, pabėgėliai iš Rytų Europos (lietuviai, latviai, estai, taip pat ir lenkai, ukrainiečiai), kultūrinėse reprezentacijose rodė tvirtas sąsajas su savo etnine tapatybe. Tad sąjungininkams teko su tuo taikytis – kontroliuoti arba panaudoti saviems politiniams tikslams⁵⁷.

Porą metų gana įtariai stebėję išvietintųjų asmenų kultūrinį judėjimą, 1948 m. sąjungininkai pakeitė nuomonę apie tautiškumo raišką ir sugebėjo juo pasinaudoti, nes apskritai pakito sąjungininkų politinis požiūris į migraciją. 1948 m. atsidarė vartai karo pabėgėlių, vadinamojo „paskutinio milijono“ emigracijai į JAV. Tada amerikiečių

4 pav. Vytautas Kazimieras Jonynas ir generolas Pierre Pené prie generolo portreto Freiburgo dailės ir amatų mokyklos parodoje. 1948 m. LTSC archyvas

54 Antano Mončio 1949 m. rugpjūčio 21 d. laiškas Palubinskų šeimai į JAV. Mončio namų-muziejaus archyvas, Palanga, nenumeruota.

55 Dailininko V. K. Jonyno atsiminimai, rašyti 1985–1987 m. [rankraštis]. R. Žukienės asmeninis archyvas, puslapiai nenumeruoti.

56 Wyman 1998: 157.

57 Baltų ryšio štabo viršininko Petro Dabrišiaus 1947 m. lapkr. 8 d. laiškas Lietuviių tremtinių bendruomenės centro švietimo valdybai. LTSC. F. Eichst.-Rebd. 2. B. LTB Kultūros Tarybos istorinės medžiagos protokolai. L. 20.

politikai, matyt, jau buvo suinteresuoti koku nors būdu pristatyti atvykstančiuosius, kad vietinių amerikiečių požiūris į juos būtų draugiškesnis ir nesukeltų socialinės įtampos. Buvo numatytos parodos Washingtone, Chicagoje ir kituose didesniuose Amerikos miestuose⁵⁸. JAV valdžia pasitelkė Amerikos lietuvių organizacijas ir per jas pakvietė būsimus imigrantus Amerikos visuomenei prisistatyti savo kultūrą.

Lietuviai DP stovyklose šį pasiūlymą suprato savaip – ne kaip kontaktų užmezgimo ir integracijos galimybę, bet kaip būdą padėkoti savo tautiečiams, Amerikos lietuviams už pokario metais teiktą paramą – siuntinius ir iškvietimus. Lietuviai taip formulavo parodos tikslą: parodyti JAV visuomenei ir savo tautiečiams, kad pabėgėliai „ne vien pašalpų reikalingi“, bet yra pajėgūs sukurti meninių vertybių⁵⁹. Buvo sukurta parodos žiuri, daugumą sudarė dailininkai⁶⁰. Prieš išvežant į JAV, ši didžiulė paroda⁶¹ 1948 m. eksponuota Hanau lageryje (Hesseno žemė). Parodoje dalyvavo dailininkai profesionalai, surinkti amatininkų dirbiniai, gaminti smulkiose dirbtuvėse⁶². Darbai buvo premijuoti⁶³.

Amerikai skirtos parodos plane buvo numatyti išvietintųjų asmenų parodose įprasti plastinio meno, dailiųjų amatų ir tautodailės skyriai. Kaip rašė parodos komisaras Liudas Vilimas, „šie darbai akivaizdžiai rodyd, kokios darbščios rankos sėdi prikimštosiose kareivinėse ir barakuose, laukdami arba grįžimo savan kraštan, arba įjungimo į darbą laisvuose kraštuose“⁶⁴. Toks diskursas gana įprastas Vokietijos periodo lietuvių dailės parodų rengėjams.

Viena parodos dalis – „Tautinis martyrologinis skyrius“. Buvo numatyta, kad ten „dekoratyvine forma bus pavaizduota mūsų tautos kančios bolševikmečiu ir sovietmečiu“. Tai turėjo būti atskira salė su tautine vėliava, Vyčiu, vitražais, vaizduojančiais tautos kančias, ir tremčių, okupacijų, karo aukų statistika. Galvota ant

58 BALF reikalų vedėjo Petro Minkūno laiškas LTB pirmininkui Povilui Gaučiui, Niujorkas, 1949 m. vasario 11 d. *LTSC. F. Lietuvių tremtinių bendruomenė. B. Lietuvių meno parodos JAV komiteto įvairūs raštai. L. 74.*

59 Lietuvių tremtinių tarybos Hanau centro komiteto pirmininko Povilo Gaučio 1948 m. lapkričio 2 d. laiškas Lietuvos konsului Čikagoje Petruui Povilui Daužvardžiui. *LTSC. F. Lietuvių tremtinių bendruomenė. B. Lietuvos meno parodos JAV komiteto įvairūs raštai. L. 97.*

60 Grigolaitis 1948. 87: 8. Pirmininkas Antanas Tamošaitis, nariai: Adolfas Valeška, Antanas Marčiulionis, Paulius Augius, LTB atstovas Povilas Gaučys, Žurnalistų sąjungos pirmininkas Aleksandras Merkelis.

61 Povilo Gaučio 1948 m. rugsėjo 13 d. laiškas Amerikos lietuvių tarybai. *LTSC. F. Lietuvių tremtinių bendruomenė. B. Lietuvių meno parodos JAV komiteto įvairūs raštai. L. 126.* Sąraše yra 404 eksponatai: 32 dailininkų 247 kūriniai, 36 autorių taikomosios dailės dirbiniai.

62 Dalyvavo šios lietuvių amatų dirbtuvės *Handikraft shop* Freiburge, Hanoveryje, Ingolstade, Schweinfurte, *Leatherware Workshop* Kemptene. *LTSC. F. Lietuvių tremtinių bendruomenė. B. Lietuvių meno parodos JAV komiteto įvairūs raštai. L. 98.*

63 Grigolaitis 1948. 87: 8. Pristatyta žiuri ir premijuotieji darbai. Žiuri nariai: pirmininkas Antanas Tamošaitis, Adolfas Valeška, Antanas Marčiulionis, Paulius Augius, LTB atstovas Povilas Gaučys, Žurnalistų sąjungos pirmininkas Aleksandras Merkelis. Žr. Povilo Gaučio 1948 m. rugs. 13 d. laiškas Amerikos lietuvių tarybai. *LTSC. F. Lietuvių tremtinių bendruomenė. B. Lietuvių meno parodos JAV komiteto įvairūs raštai. L. 126.*

64 Liudo Vilimo 1948 m. kovo mėn. 23 d. laiškas Lietuvių informacijos centro Amerikoje direktoriui Jurgeliui. *LTSC. F. Lietuvių tremtinių bendruomenė. B. Lietuvių meno parodos JAV komiteto įvairūs raštai. L. 219.*

podiumo suformuoti bareljefą iš Lietuvos žemės, pastatyti žuvusiųjų urną. Visa tai pusračiu turėjo juosti Amerikos ir Lietuvos vėliavos⁶⁵. Sumanyme ryškus politinis, ideologinis ir aukos diskursas. Akivaizdu ir tai, kad dailės parodos pačių lietuvių buvo suvokiamos kaip tautinės ideologijos palaikymo įrankis. Jungtinių Amerikos Valstijų dailės parodų kontekste ir netgi pačių lietuvių dailės kontekste visa tai, žinoma, būtų atrodę keistai. Galiausiai šio „tautinio martyrologinio“ skyriaus buvo atsisakyta.

Paroda pavadinimu „Didžioji lietuvių dailės paroda“ įvyko Niujorke, Hall of Science, 1950 m. pradžioje⁶⁶. Buvo išleista spalvotas reklaminis lapelis be Vokietijoje įprasto tautinio anturažo, su akį patraukiančiu šūkiu „Lithuania comes to Brodway“, o pati paroda vadinta festivaliu. Kol kas nežinoma, kas sugebėjo pakeisti šios parodos veidą ir suteikti jai meno ekspozicijos pobūdį. Tikėtina, kad būta Amerikos lietuvių visuomeninių organizacijų poveikio. Parodoje dalyvavo visi žymesnieji lietuvių menininkai – Paulius Augius, Viktoras Petravičius, Telesforas Valius, Jonynas, tapytojai Viktoras Vizgirda, Julius Kaupas, Česlovas Janušas ir kt. Po metų kitų ir jie patys „atėjo į Brodway“. Emigrantus Amerikos žemyne pasitiko ir vėl kitas politinis ir kultūrinis klimatas. Okupuotoje Vokietijoje parodos buvo dailininkų profesionalumo, nacionalinės mokyklos apraiška, organizacinio pajėgumo simbolis. Šioje antrojoje emigracijoje sukauptas simbolinis menininko kapitalas nereiškė beveik nieko.

IŠVADOS

Kaip ir milijonai kitų karo pabėgėlių, Baltijos kraštų menininkai, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrę DP's stovyklose Vokietijoje, patyrė karo traumą. Lietuvių dailininkų kūryboje tai atspindi liūdnokose jų kūrinių temose ir idealizuojamos prarastos Tėvynės peizažuose. Tačiau realiame gyvenime Vokietijos laikotarpiu lietuvių menininkai dėjo dideles pastangas išlikti, kurti, eksponuoti, nepasidavę gniuždančiai tikrovei. Išvietintieji asmenys kultūrinę veiklą Vokietijoje suvokė kaip aktyvų visuomeninio gyvenimo veiksnį, galintį ateityje padėti atrasti naujų perspektyvų. Kūrybinius sugebėjimus jie diplomatiškai panaudojo savo tautos reprezentacijai ir kovai už geresnės ateities perspektyvą. Nacionalinės kultūros reprezentacija teigiamai pasitarnavo politinėje plotmėje, kai baltams, patyrusiems dvi okupacijas, reikėjo įrodyti savo teisę pasilikti laisvame Vakarų pasaulyje.

Lietuvių dailininkai Vokietijoje 1944–1950 m. nuosekliai stengėsi tęsti prieškariu suformuotas lietuvių dailės tradicijas. Jos buvo artimos modernistiniam ir neoklasikiniam Vakarų Europos menui ir nebeatitiko pagrindinių pokarinės dailės tendencijų, todėl, likus Vakaruose, įsiterpti į Vakarų meninį gyvenimą, lygiavertiškai dalyvauti parodose nebuvo įmanoma.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Baronas 1949. 112: 3. Pasak šio šaltinio, paroda vyko Niujorke 1949 m. spalio 20 – lapkričio 20 d., *Hall of Science* patalpose. Aplankė ją 30 000 žmonių.

Santrumpos

LTSC – Lituanistikos ir studijų centras, Čikaga, JAV.

NČDMA – Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvas.

Gauta 2015 05 02

Priimta 2015 06 16

Literatūra

1. Aleksandravičius, E.; Kuizininė, D.; Dapkutė, D. *The Cultural Activities of Lithuanian Émigrés*, Vilnius: Inter Se, 2002.
2. Andrijauskas, A. *Adomas Galdikas: lyrinės abstrakcijos erdvių link*. Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2014.
3. Andriušytė-Žukienė, R. *Akistatos. Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
4. *Ausstellung der litauischen Künstler Professor A. Galdikas, Professor V. K. Jonynas: Katalog*. Kitzingen/Main: H. O. Holzner, 1948.
5. *Ausstellung des litauischen Graphikers V. K. Jonynas*. Freiburg: Augustiner-Museum, G. M. Z. F. O. Direction de l'éducation publique beaux-arts, 1946.
6. Baron, S.; Eckmann, S. (comp.). *Exil: Flucht und Emigration europäischer Künstler 1933–1945*. München-New York: Prestel, 1998.
7. Baronas, A. Menas Lietuvos vardo populiarinime. *Draugas*. 1949. 112: 3.
8. Bartusevičius, V. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius: Versus Aureus, 2012.
9. Cohen, G. D. *In War's Wake: Europe's Displaced Persons in the Postwar Order*. New York: Oxford University Press, 2012.
10. Dailininkų darbai ir parodos. *Alguvos baras*. 1946 08 15. Nr. 6 (puslapiu nenumuotai).
11. *Displaced Persons Art and Handicraft Exhibition*. Bayreuth: UNRA, 1947.
12. Eckmann, S.; Kemfert, B. *Exil und Moderne*. Los Angeles: Edition Braus, 2004.
13. Eidintas, A. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius: Mintis, 1993.
14. *Galdikas, Jonynas, Bakis: Ausstellung der litauischen Künstler*, Baden-Baden: G. M. Z. F. O. Direction de l'éducation publique beaux-arts, 1948.
15. George, W. *Galdikas*. Paris: Édition arts et lettres, 1931.
16. Giesler, R. Litauische Kunst. *Badische Zeitung*. 1946. 28: 6.
17. Girmius, J. Kas pateisina Tėvynės palikimo kaltę. *Tėviškės garsas*. 1947. 54: 3.
18. Goštautas, S.; Korsakaitė, I.; Liutkus, V.; Laučkaitė, L.; Lubytė, E.; Kazokienė, G. *Išėjimo dailė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
19. Greimas, A. J. *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga, 1991.
20. Grigolaitis, J. Paroda, kurią matysime Amerikoje. *Vienybė*. 1948. 87: 8.
21. Gustaitis, A. *Karas braukia kruviną ašarą*. Chicago: Devenių kultūrinio fondo, 1990.
22. Horowitz, J. *Artists in Exile. How Refugees from Twentieth-Century War and Revolution Transformed the American Performing Arts*. New York-London-Toronto: Harper-Perennial, 2007.
23. Hudson-Wiedenmann, U.; Schmeichel-Falkenberg, B. *Grenzen überschreiten: Frauen, Kunst, Exil*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2005.
24. Kuizininė, D. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius: Versus Aureus, 2003.
25. Lamberg, D. (comp.). *Latvian Art in Exile*. Riga: Latvian National Museum of Art, 2013.
26. *Lettische Kunst in der Fremde. Ausstellung im Schützlerpalais*. Augsburg: Städtische Kunstsammlungen, 1948.
27. *L'Exposition de gravures sur bois et dessins V. K. Jonynas*. Paris: Galerie Ariel, 1949.
28. Lietuvos tautinis menas kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės. *Mintis*. 1948. 4: 2.
29. Linsemann, A. *Musik als politischer Factor: Konzepte, Intentionen und Praxis. Französischer Umerziehungs und Kulturpolitik in Deutschland 1945–1949/50*. Tübingen: Narr Francke Attempto, 2010.

30. *Litauische Kunst und Gewerbe Ausstellung im Exil*. Baureuth: UNRRA Area Team 1044, 1947.
31. Luscher, S. *Frauen in der Emigration – Ihre Rolle im Exil zwischen Anpassung und Selbstbehauptung*. München: Grin, 2004.
32. Matranga, V. *Refugee Artists in Germany 1945–1950. Lithuanian Artists at the Freiburg École des Arts et Métiers*. Chicago: University of Illinois, 1984.
33. Müssener, H. *Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933*. München: Hanser, 1974.
34. Raila, B. Kultūra svetimųjų apsuptyje. *Mintis*. 1948. 1: 12–13.
35. Reenan van, A. *Lithuanian Diaspora Königsberg to Chicago*. Lanham-New York-London: University Press of America, 1992.
36. Švirnickas, A., Spaudos atsilepimai apie dailininką V. K. Jonyną. *Vienybė*. 1954. 5: 6.
37. *Tre incisori baltici*: Jonynas Vytautas Kazys, Petravičius Viktoras, Wiiralt Eduard: mostra allestita dalla Calco-grafia Nazionale nel giugno del 1949. Urbino: istituto d'Arte per il libro, 1949.
38. Wyman, M. *DP's: Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. Ithaka and London: Cornell University Press, 1998.

Rasa Žukienė

The work of exiled Lithuanian artists in Germany in 1946–1950: representation or salvation through culture

Summary

In this article, the author analyzes the life of Lithuanian artists who, having fled their country, tried to survive and later establish themselves in the Western World during the difficult period at the end of World War II. The article tries to answer what socio-political factors ordained Lithuanian artists' activity under extremely difficult circumstances when living in Germany's displaced persons (DP) camps and what were the consequences of this activity. The article focuses on art exhibitions and their aims. New information found in Lithuanian, German and American archives suggests that art exhibitions were viewed as more than just a phenomenon of the world of art. They were understood as a political aim, an attempt to change the attitude of the Allied government in Germany to DPs from Eastern Europe, a means to show the political and cultural difference from the Soviet Union. Another, a more negative side of the highly engaged Lithuanian political art in Germany comes to light in this article: after emigration to other countries, mainly USA, Lithuanian artists' mindset remained deeply conservative and their integration into the world of Western art was negligible or even impossible.

KEY WORDS: Lithuanian art, World War II, refugees, displaced persons (DPs), DP camps in Germany, Lithuanian art, Freiburg School of Arts and Crafts, art exhibitions, representation